

בשלו הן שמים או בשל עולם הן שמים

איתא במכילתין דף ז' ע"ב:

"בעא מיניה רב שמואל בר אבא מאקרוניא מרבי אבא, כשהן שמים בשלו הן שמים או בשל עולם הן שמים, אליבא דרבי ישמעאל לא תבעי לך דאמר דבניזק שיימין, כי תבעי לך אליבא דרבי עקיבא דאמר בדמזיק שיימין מאי מיטב שדהו אמר רחמנא, למעוטי דניזק, או דלמא למעוטי דעלמא נמי. אמר ליה, רחמנא אמר מיטב שדהו, ואת אמרת בשל עולם הן שמים. איתיביה, אין לו אלא עידית, כולם גובין מן העידית, בינונית, כולם גובין בינונית, זיבורית, כולם גובין זיבורית. היו לו עידית ובינונית וזיבורית - נזקין בעידית ובעל חוב בבינונית וכתובת אשה בזיבורית. עידית ובינונית - נזקין בעידית, ב"ח וכתובת אשה בבינונית. בינונית וזיבורית - נזקין ובעל חוב בבינונית וכתובת אשה בזיבורית. עידית וזיבורית - נזקין בעידית, ובעל חוב וכתובת אשה בזיבורית. קתני מיהא מציעא - בינונית וזיבורית - נזקין וב"ח בבינונית וכתובת אשה בזיבורית, ואי אמרת בשלו הן שמים, תעשה בינונית שלו כעידית וידחה ב"ח אצל זיבורית. הכא במאי עסקין כגון שהיתה לו עידית ומכרה וכן א"ר חסדא כגון שהיתה לו עידית ומכרה. הכי נמי מסתברא, מדקתני אחריתי בינונית וזיבורית - נזקין בבינונית, ב"ח וכתובת אשה בזיבורית, קשיין אהדדי, אלא לאו ש"מ כאן שהיתה לו עידית ומכרה כאן שלא היתה לו עידית ומכרה..."

ישנם מספר קשיים בסוגיא זו חלקם בתוכן, חלקם בלשון וחלקם בסידור הדברים:

א. כמובא לעיל, תירצה הגמרא על הקושיא מהברייתא כך: "הכא במאי עסקין כגון שהיתה לו עידית ומכרה". היינו, כיון שהיתה לו עידית בזמן ההלואה הרי שנשתעבדה הבינונית לבע"ח, ואף שנמכרה העידית, נשתעבדה כבר הקרקע הבינונית וע"כ ישלם חובו מקרקע זו. אך תירוצו זה תמוה ביותר, שהרי בסיפא של הברייתא ישנם ג' מקרים:

1. יש לחייב עידית ובינונית, 2. בינונית וזיבורית, 3. עידית וזיבורית. וההבדל הדיני בין ג' המקרים נובע בפשטות מההבדל בסוג הקרקע שיש לו. אולם, לפי תירוצו זה במציעתא מיירי שהיתה לו עידית ומכרה, וזה הגורם להבדל בדין, א"כ אין משנה כלל איזו קרקע יש לחייב, ואין זה פשטות הברייתא. אם כן, העיקר חסר מן הספר, שהרי גורם זה - שהיתה לו עידית ומכרה, הינו המפתח להבדל בדין, והוא - חסר מן הברייתא.

ב. הקשה מהר"י כהן צדק, הובא בשטמ"ק וז"ל: "ואי אמרת בשלם הן שמין - וא"ת ה"ל לאקשווי אמאי קרי ליה בינונית כיו דבשלם הן שמין, והא לגבי ידידיה עידיה הוא, דלית ליה עדיפא מיניה. וי"ל דשייך למקרי בינונית, כיון דהויא בינונית דעלמא".

גם בהגהות חו"י על הרי"ף הקשה קושיה זו, מדוע נקראת הקרקע בינונית, ונשאר בצ"ע. אכן תירוץ השטמ"ק צ"ע, מה בכך דהוי בינונית דעלמא, והרי עתה מבארים אנו את הברייתא למ"ד בשלם הן שמין, אם כך צריכים אנו לייחס סוגי הקרקע ע"פ מ"ד זה.

ג. הברייתא מחולקת לג' חלקים. רישא: אין לו אלא קרקע אחת, מציעתא: היו לו ג' קרקעות, סיפא: היו לו שתי קרקעות. סדר זה צ"ע, שהרי בפשטות היה לו לתנא למינקט בראשונה, מה הדין כשיש לו ג' קרקעות, כדי שנדע הדין שנזקין גובים מעידית ובע"ח מבינונית וכתובת אשה מזיבורית, רק לאחר מכן היה לו לבאר מה הדין כאשר אין לו כל הקרקעות הנצרכות. ואכן הרמב"ם בפ"ט ממלוה ולוה הלכות ז'-ח'-ט' התחיל במקרה בו היו לו ג' קרקעות, ורק לאחר מכן פירש מה יהא הדין כאשר אין לו את כל הקרקעות, אלא יש לו שתיים או אחת. א"כ מדוע תנא דידן לא סידר כך את הברייתא?

יתירה מזו, בתוספתא (כתובות פ"ב) שהיא המקור לברייתא זו, ישנן ג' ברייתות: האחת מפרטת שומת גביית נזקין, השניה גביית בע"ח והשלישית גביית כתובה, ורק לאחר שלש ברייתות אלו מופיעה הברייתא שהובאה בסוגייתנו. וא"כ שאלתנו על התוספתא קשה יותר, מדוע חזרו במציעתא על המקרה בו יש לו ג' שדות, והרי יודעים אנו מה דין גביית כל אחד, ומדוע יש צורך לפרט מה הדין בשלש גביות, מאדס אחד שיש לו שלשה סוגים של קרקע?

ד. עוד יש להעיר הערה לשונית, שברישא כאשר מדובר שיש לו רק קרקע אחת, מקדים התנא ביטוי יחס, היינו "אין לו אלא", וכן במציעתא דמיירי כאשר יש לו ג' קרקעות מקדים התנא "היו לו". אולם בסיפא, מיד מתחילה הברייתא "עידית ובינונית" ואין את אותה הקדמה "היו לו" או "אין לו אלא", והדבר אומר דרשני.

ה. בהמשך הגמרא מובאים ג' תירוצים נוספים לתרץ סתירה בין ברייתות, שבברייתא האחת מבואר שכאשר יש לחייב בינונית וזיבורית, בע"ח גובה מהבינונית ובברייתא השניה נאמר שבמקרה כזה בע"ח גובה מהזיבורית. ובענין ג' תירוצים אלו ישנה מחלוקת בגירסא ומחלוקת בהסבר. על התירוץ השלישי בגמרא: "אבע"א אידי ואידי כגון שהיתה בינונית שלו כבינונית דעלמא והכא בהא פליגי מר סבר בשלם הן שמין ומר סבר בשל עולם הן שמין", הביא רש"י שני הסברים, ובהסבר השני כתב וז"ל: "ל"א גרסינן אידי ואידי כגון שהיתה בינונית שלו כעידית דעלמא, ומפרשינן ליה הכי - אידי ואידי כשהיתה לו עידית ומכרה ובהא פליגי, דתנא דמתניתא קמיינתא סבר בשלם הן שמין וכיוון דלדידיה הואי בינונית, אע"ג דלעלמא עידית, מיניה משלם. ותנא דברייתא סבר בשל עולם הן שמין, ותפוס לשון ראשון".

הרא"ש בתוספותיו (הובא בשטמ"ק) כתב שרש"י דחה את הלישנא אחרינא משום שלפי הסבר זה יש צורך באוקימתא שהיתה לו עידית ומכרה, ולפירוש הראשון א"צ כלל בהאי אוקימתא. אלא שלפי זה יש להסביר הלישנא אחרינא, מדוע העמידו אוקימתא

הרי אפשר לתרוץ הסתירה בין הברייתות בלא אוקימתא, וא"כ מדוע פירשו כך על אף האוקימתא.

ו. התירוץ הרביעי בגמרא: "רבינא אמר בדעולא פליגי, דאמר עולא דבר תורה ב"ח בזיבורית שנאמר בחוץ תעמוד, והאיש אשר אתה נושה בו יוציא אליך את העבט החוצה, מה דרכו של אדם להוציא לחוץ, פחות שבכלים. ומה טעם אמרו ב"ח בבינונית, כדי שלא תנעול דלת בפני לוויין, מר אית ליה תקנתא דעולא, ומר לית ליה תקנתא דעולא". והסביר רש"י: "תנא בתרא לית ליה תקנתא דעולא, אלא בתר קרא אזיל, ואפילו הוי ליה נמי עידית, דהשתא הואי ליה בינונית גמורה בין לדידיה בין לעלמא, אפילו הכי ס"ל דלשקול ב"ח מזיבורית". א"כ בפשטות בשל עולם שיימין, שהרי אם לא כך מדוע בע"ח גובה מבינונית למאן דאית ליה דעולא, והרי תיעשה הבינונית שלו כעידית וידחה ב"ח אצל זיבורית. אלא ודאי דבשל עולם הן שמין.

אך הב"י בסימן ק"ב כתב שאין הכרח לומר כך, ואפשר דמיירי שהיתה לו עידית ומכרה וע"כ משלם הבינונית, ואזלינן למ"ד בשלו הן שמין. הסבר זה של הב"י צ"ע, מדוע להעמיד **אוקימתא** בהיתה לו עידית ומכרה, והרי אין צורך בזה כלל להסביר את הסתירה בין הברייתות.

ז. הקשה מכולן, היא גירסת הרמ"ה, מובאת בנמוק"י, ולדבריו כל ג' התירוצים בגמרא מעמידים שהיתה לו עידית ומכרה, וזה צע"ג, מדוע להעמיד אוקימתא זו כאשר אינה נצרכת כלל, שהרי כדי לומר שהברייתות חלוקות אם בשלו הן שמין או בשל עולם, אי"צ כלל להאי אוקימתא כדחזינן דשאר הראשונים לא נזקקו להאי אוקימתא, ומדוע בחר הרמ"ה להסביר שלכל התירוצים אוקימתא זו קיימת.

אמנם, נראה ברור שכך היתה גרסתו של הרמ"ה בסוגייתנו, ולא זו בלבד, אלא שיש קצת ראייה מגוף הסוגיה כגרסתו, שהרי התירוץ הראשון בגמרא - כשהיתה לו עידית ומכרה - הינו תירוץ לסתירה מהברייתא על מסקנת ר' אבא דבשלו הן שמין, ואז הביאה הגמרא שכך גם אמר רב חסדא דמיירי בשהיתה לו עידית ומכרה וה"נ מסתברא, שאל"כ ישנה סתירה בין ברייתא זו לברייתא השניה. אולם ג' התירוצים האחרים נאמרו רק לאחר שהובאה הסתירה בין שתי הברייתות והדבר צ"ע, מדוע לא הביאו בתחילה את הסתירה בין הברייתות ולאחריה את כל ארבעת התירוצים. מדוע ישנה חלוקה בין התירוץ הראשון לג' התירוצים האחרים. אך לגירסת הרמ"ה אתי שפיר, דהתירוץ הראשון, שהיתה לו עידית ומכרה, נכון לכל ג' התירוצים הבאים. הוכחנו אם כן דגרסת הרמ"ה מסתברת, אך עדיין אין זה מעלה ארוכה למכתנו.

ח. רש"י בתחילת העמוד כתב בהסבר הדין, שכאשר יש לחייב עידית וזיבורית, בע"ח גובה מזיבורית, והטעם לכך הוא "שמדאורייתא ב"ח בזיבורית וכו', והיכא דלית ליה בינונית, ליתא לתקנתא". והקשה הרש"ש, מדוע יש צורך להאי טעמא שמדאורייתא דינו בזיבורית, והרי בגמרא בדף ו' ע"ב מבואר דלשיטת ר' ישמעאל, דבדניזק שיימין, 'אהני קרא' ו'אהני ג"ש', אהני קרא - כאשר לית ליה כדינו, היינו שעידית דמזיק שויה פחות מעידית דניזק אך שוה יותר מזיבורית שלו. ובכה"ג יתן עידית דמזיק משום ש'אהני קרא'. משמע שאלולי קרא היה מגבהו מזיבורית שיש לו, על אף שאין דינו של הניזק

לגבות מזיבורית, בכה"ג שיש לו רק יותר מדינו ופחות מדינו, ואלולי הפסוק משלם הפחות. וא"כ לדידן בבע"ת, שאין קרא, יגבהו מזיבורית, אף אם לא היה דינו מדאורייתא בזיבורית.

ותירץ שם, שאולי דוקא לר' ישמעאל נאמרה דרשה זו, אבל לר' עקיבא גם מסברא הדין שישלם יותר מדינו. ותירוצו זה צ"ע, מדוע לחלק בזה בין ר' ישמעאל לר' עקיבא, ומניין לנו שגם בזה חולקים הם. וכבר הקשה כך הנחלת דוד על הפנ"י, דכתב ג"כ כחילוק הרש"ש בין ר"י לר"ע (הפנ"י כתב כן כדי להסביר דברי התוס').

כדי לתרץ כל הקשיים הנ"ל, נראה לענ"ד שבתירוצו הגמרא "כגון שהיתה לו עידית ומכרה", כוונת הגמרא לומר שיש הסבר אחר בברייתא ולא כהבנתנו בקושיא, היינו שסיפא זו של הברייתא הינה בעצם המשך של המציעתא, ואין ג' חלקים בברייתא, אלא שניים בלבד, החלק השני מתחיל במילים "היו לו עידית בינונית וזיבורית" וכו' עד סוף הברייתא. קטע זה, שמבאר מה הדין כאשר יש לו ג' קרקעות מהווה הקדמה בלבד להמשך הברייתא, ובהמשך מיירי במכר אחת מג' הקרקעות. היינו ברישא מדובר שמכר הזיבורית ונשארו עידית ובינונית, במציעתא מכר את העידית ונשארו לו בינונית וזיבורית ובסיפא נמכרה הבינונית ונותרו העידית והזיבורית.

ולפ"ז מיושבות כל הקושיות דלעיל. אין זו "אוקימתא" לומר שהיתה לו עידית ומכרה, אלא זהו פירוש בדברי הברייתא, וכך מדובר לא רק במציעתא אלא גם ברישא וגם בסיפא שהיו לו ג' קרקעות ומכר אחת מהן.

פרשנות זו בברייתא לא נאמרה אך ורק לתרץ הקושי למ"ד בשלו הן שמין, אלא גם להסביר בדרך מדויקת יותר את לשון הברייתא.

ומעתה לא קשה כלל מדוע בחלק האחרון של הברייתא לא התחילו עם ביטוי יחס כגון "היו לו" או "אין לו אלא", משום שאכן לפי הדברים דלעיל הרי הסיפא מתחילה בקטע בו אומרת הגמרא היו לו ג' שדות וכו'.

גם השאלה השניה שהקשו בשטמ"ק ובהגהות חו"י - מדוע נקראת הקרקע בינונית - מתורצת, שהרי מיירי שהיו לו ג' שדות (קודם שמכר אחת) ובתוכן אחת מהן בינונית.

הקושי בסידור הדברים - מדוע החלו בהיתה לו שדה אחת ולאחר מכן ג' שדות ולבסוף ב' שדות - עתה מובן, שהרי הקטע שבו אומרת הברייתא מה הדין בג' שדות, אינו בפני עצמו, אלא הוא הקדמה לדין שתי שדות, היינו שהיו לו ג' שדות ונמכרה אחת מהן ונותרו שתיים. וגם הקושי על התוספתא מתיישב.

כל הקושיות בדבר הצורך באוקימתא זו לשאר הפירושים מתיישבות היטב, שהרי אין זו אוקימתא כלל, אלא פרשנות בדברי הברייתא, ואף שאינה נצרכת כדי לתרץ את הסתירה בין הברייתות, קיבלוה, משום כל הקשיים שהעלנו בביאור הברייתא.

ומדויק עתה להפליא מדוע תירוצו זה נאמר בצורה אחרת משאר התירוצים. משום שאף לשאר התירוצים אפשר שיש להעמיד בהיתה לו קרקע נוספת ומכרה.

עתה נבוא לבאר הקושי שהקשו האחרונים בשיטת רש"י - מדוע במקרה שיש עידית וזיבורית כתב רש"י שבע"ח דינו בזיבורית משום שמדאורייתא כך דינו, והרי בדף ו' ע"ב

מבואר שאם ישנן שתי קרקעות, האחת יותר מדינו והאחרת פחותה מדינו - מקבל הפחותה, וא"כ ישנו פסוק המגלה אחרת, וכמו לר' ישמעאל ב'אהני קרא', א"כ בע"ח צריך להיות דינו בזיבורית בכה"ג, אף אם מדאורייתא היה דינו לגבות מבינונית, משום שאין פסוק המגלה אחרת.

אמנם נראה שלפי האמור לעיל מיירי שהיתה לו בינונית ומכרה, וא"כ הזיק את אותה קרקע שהיתה משועבדת לבע"ח, ובכה"ג יש מקום לומר שיגבה מעידית ולא מזיבורית (משא"כ במקרה שהיו לו שתי קרקעות - עידית וזיבורית - אף בשעת הלואה, שאז בודאי גובה מזיבורית אף אם היה דינו מדאורייתא לגבות מבינונית). בזה מחדשת הברייתא שגובה אעפ"כ מזיבורית, ומסביר רש"י, משום שמדאורייתא דינו בזיבורית. שאם לא כן היה גובה מעידית משום טענת 'אתה הרחקת שיעבודי'.

ראיה לכך יש להביא מהסוגיא לקמן (ח' ע"ב): "אמר רבא, ראובן שמכר כל שדותיו לשמעון, והלך שמעון ומכר שדה אחת [רש"י - בינונית] ללוי ובא בע"ח דראובן, רצה מזה גובה רצה מזה גובה". כתב שם רש"י רצה - גובה משמעון מזיבורית שנשארה אצלו, רצה - גובה מבינונית שאצל לוי. והרא"ש בסימו ד' הסתפק בשיטת רש"י. האם כשמכר שמעון גם את הזיבורית, יכול הבע"ח לגבות משמעון מעידית שנשארה אצלו, בטענה 'אתה הרחקת שיעבודי' או שמא רק מזיבורית יכול לגבות משום האי טענה... וכתבו האחרונים (פרישה חו"מ סימן קי"ט ועוד אחרונים) שברש"י בכתובות מבואר בפירוש שרשאי לגבות אף מן העידית שנשארה אצל שמעון מכח הטענה 'אתה הרחקת שיעבודי' ואתה בע"ח דידי'. וכתבו שכנראה לא היה כך, בגרסת רש"י, שלפני הרא"ש.

יתירה מזו משמע, מפירוש רב האי גאון, מובא בשטמ"ק בכתובות, וז"ל: "דהואיל ולקח שמעון כל שיעבודו דבע"ח, גזלן הוא, וכל היכא דלא משכח ביד שמעון בינונית, ג"כ גובה מן העידית אם ירצה". הרי דמשמע שגובה מן העידית, אף שנשארה אצל שמעון גם זיבורית, משום שנידון כגזלן. אף שהב"י בסימן קי"ט הסביר דברי רב האי גאון רק היכא דאין לשמעון אפילו זיבורית, לא משמע כן בפשטות מדברי רב האי גאון. אלא כמו שאמרנו שגובה מן העידית אף בכה"ג ומהטעם דלעיל.

אם כך אין מניעה לומר שמשום הטענה 'הרחקת שיעבודי' היה מקום לגבות מעידית אף שנשארה לו זיבורית, אם היתה לו בינונית ומכרה, אך אין הדין כך משום שמדאורייתא דינו בזיבורית ואתי שפיר דברי רש"י.